

اهمیت و جایگاه زکات در دین

علامه محمدمنظور نعمانی رحمة الله علیه

ترجمه: عبدالمجید مرادزهی خاشی

معلوم و مسلم است که بعد از اقرار به توحید و نبوت، و اقامه نماز، زکات سومین رکن دین اسلام است. در قرآن مجید در بیش از هفتاد مورد بحث اقامه نماز و ادای زکات در کنار یکدیگر ذکر شده است که از آن جایگاه و اهمیت این دو رکن مهم و یکی بودن حکم شان روشن می شود. بر همین اساس وقتی بعد از وفات رسول اکرم صلی الله علیه وسلم عده ای از کسانی که اسلام را قبول کرده و به توحید و نبوت اعتراف نموده بودند و نماز هم می خواندند، ولی از دادن زکات خودداری کردند، خلیفه بلافصل آن حضرت، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه، حکم جهاد علیه آنها را صادر کرد؛ زیرا آنها بین نماز و زکات فرق و تفاوت قائل شدند و از ادای زکات سر باز زدند و این امر انحراف و ارتداد از دین بود. روایت مشهور صحیح بخاری و صحیح مسلم است که صدیق اکبر در پاسخ به عمر فاروق رضی الله عنه فرمود: **«والله لا قاتلن من فرق بین الصلوة و الزکوة»**؛ به خدا سوگند با کسانی که بین نماز و زکات فرق قائل شوند، خواهم جنگید. آنگاه تمام صحابه کرام این نظر را قبول کرده و بر آن اجماع کردند. به هر حال در قرآن مجید و ارشادات و خطبه های رسول اکرم صلی الله علیه وسلم اقامه نماز و دادن زکات عموماً با هم ذکر شده اند، گویا که مقام و مرتبه آن دو یکی است و میان آنها رابطه خاصی برقرار است.

سه جنبه زکات

- در زکات سه جنبه از خیر و نیکی وجود دارد:
۱. همانطوری که بنده الله در نماز باقیام و رکوع و سجده، بندگی و فروتنی و نیازمندی خود را با جسم و جان و زبان در بارگاه الهی اظهار می دارد تا رحمت و رضایت و قرب او تعالی را حاصل کند، همچنین در زکات با تقدیم صدقه مالی، عملاً اعتراف می کند که آنچه در ملک و اختیار او است از آن وی نیست بلکه عطای خداوند سبحان است و او برای حصول قرب و رضای او تعالی آنها را فدا و صدقه می کند؛ به همین جهت زکات جزو "عبادات" به حساب می آید. در اصطلاح خاص دین و شریعت "عبادت" به آن اعمال بندگان گفته می شود که هدف و موضوع خاص آنها، اظهار بندگی در بارگاه الله تعالی باشد، تا بوسیله آن رحم و کرم و قرب الهی نصیب عبادتگزار گردد.
 ۲. به وسیله زکات بندگان در مانده و مستمند خدای عز و جل مورد کمک و اعانه قرار می گیرند و از این جهت ادای زکات بخش مهمی از مکارم اخلاقی به حساب می آید.
 ۳. زکات بیماری روحی مهلک حب مال و بخل را علاج و مداوا می کند و تأثیر زهر آگین آنها را از بین برده و نفس را پاکیزه و تزکیه می کند؛ چنانکه در قرآن مجید بیان شده است: **«خذ من أموالهم صدقة تطهرهم و تزکیهم بها»** [آئیه: ۱۳۴]. و در جای دیگری آمده است: **«وسیجئها الأتقی الذی یؤتی ماله یتزکی»**. و این رکن دین از این جهت زکات نام گرفته است که سبب پاکیزگی جان و مال انسان مؤمن و مسلمان می شود؛ زکات یعنی پاکیزگی.

حکم زکات در ادیان و شرایع پیشین

حکم زکات، به خاطر اهمیت آن، در شرایع پیامبران پیشین نیز همراه با نماز ذکر شده است. در سوره انبیاء آنجا که تذکره حضرت ابراهیم علیه السلام و فرزند ایشان حضرت اسحاق و نوه ایشان حضرت یعقوب علیهما السلام بیان شده است، آمده است: "وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ" [انبیاء: ۷۳].

در سوره مریم درباره حضرت اسماعیل علیه السلام آمده است: "وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ" [مریم: ۵۵].

در مورد آخرین پیامبر بنی اسرائیل، حضرت عیسی علیه السلام، آمده است که به قوم خویش می فرمود: "أَنْتَ عَبْدُ اللَّهِ أَتَانِي الْكِتَابُ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا. وَجَعَلَنِي مَبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا" [مریم: ۳۰-۳۱].

و در سوره بقره آنجا که از بنی اسرائیل بر ادای احکام اساسی پیمان و میثاق ایمانی گرفته شده است، ذکر نماز و زکات با هم آمده است: "وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ" [بقره: ۴۳].

دعوت به زکات بعد از ایمان و نماز

به روایت عبدالله بن عباس هنگامی که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم معاذ بن جبل را به سوی یمن فرستاد، به وی فرمود: "توبه نزد قومی از اهل کتاب می روی، نخست آنها را به اقرار "لا اله الا الله و محمد رسول الله" فرابخوان، اگر پذیرفتند سپس به آنها بگو که در شبانه روز پنج نماز بر شما فرض شده است، اگر پذیرفتند به آنها بگو که خداوند بر آنها صدقه (زکات) را نیز فرض کرده است که از ثروتمندان آنها گرفته می شود و در میان فقرا و مستمندان شان تقسیم می گردد، اگر پذیرفتند آنگاه به هنگام وصول زکات از انتخاب و گزینش بهترین بخش اموالشان اجتناب کن (یعنی به گرفتن حد وسط بسنده کن و در این رابطه بر کسی ظلم نکن) و از دعای مظلوم بپرهیز، زیرا بین او و الله تعالی هیچ مانعی نیست".

کیفر ندادن زکات

از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: "کسی که خداوند به او مال و سرمایه داده و او زکات آنها را ادا نمی کند، در روز قیامت مال و سرمایه اش به شکل اژدهایی ظاهر می شود، این اژدها چنان زهر خطرناکی دارد که در اثر آن موهای سرش ریخته است و بالای چشم هایش دو نقطه سفید وجود دارد. اژدها خود را به دور گردن آن شخص می پیچاند و هر دو گونه هایش را گاز می گیرد و می گوید: من مال تو هستم! من خزانه تو هستم! پس از این سخنان، رسول اکرم صلی الله علیه وسلم این

آیه قرآن مجید را تلاوت فرمود: "وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" [آل عمران: ۱۸۰]؛ آنان که نسبت بدانچه خداوند از فضل و نعمت خود بدیشان عطا کرده بخل می ورزند (و زکات مال شان را بیرون نمی کنند و در راه مصالح جامعه به بذل و بخشش دست نمی یازند) گمان نکنند که این کار برای آنان خوب و به سودشان است، بلکه این کار برای آنان بد است و به زیان شان تمام می شود. در روز قیامت همان چیزی که بدان بخل ورزیده اند (وبال آنان می گردد و عذاب آن) طوق (گردن) ایشان می گردد.

زکات وسیله پاکی مال

از عبدالله بن عباس روایت است که وقتی این آیه سوره توبه نازل شد: "وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ، يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ" که در آن تهدید سختی برای مال اندوزان در آخرت ذکر شده است، بر اصحاب کرام بسیار سنگین گذشت و آنان مضطرب شدند. حضرت عمر رضی الله عنه به آنها گفت که من سعی می کنم این اضطراب و نگرانی شما رفع شود؛ چنانکه به محضر رسول خدا صلی الله علیه وسلم رفت و عرض کرد: یا رسول الله این آیه بر اصحاب تو بسیار گران تمام شده است. آن حضرت فرمودند: "خداوند زکات را برای این بر شما فرض کرده است تا با ادای آن باقی اموال شما پاک گردد. همچنین قانون ارت را برای این مقرر کرده است که برای بازماندگان شما مفید و جای امید باشد".

با توضیح پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم روشن شد که مصداق آیه فوق کسانی هستند که مال و ثروت جمع می کنند اما از پرداخت زکات، که سبب پاک شدن اموال شان می شود، خودداری می کنند. لذا پس انداز کردن و نگه داشتن مال در شریعت ممنوع نیست و اگر این گونه بود وجود حکم زکات و قانون ارت معنایی نداشت، زیرا که این دو حکم و قانون شرعی به مال ذخیره و پس انداز شده مربوط هستند.

مستحقین زکات و صدقات

در قرآن مجید از هشت گروه به عنوان مستحقین و مصارف زکات یاد شده است:

۱. فقرا: فقیر در زبان عربی متضاد غنی است، از این لحاظ تمام افرادی را که غنی (یعنی دارای مقدار سرمایه ای که زکات در آن واجب است) نیستند شامل می شود؛ معیار غنا در شریعت همین است. در حدیث حضرت معاذ در مورد زکات ارشاد شده بود: "تؤخذ

برای شخص نیازمند و پریشان حالی کاری انجام دهد و او را کمک کند (این هم یک نوع صدقه است). باز سؤال شد که اگر این راهم نتوانست؟ فرمودند: با زبان خود مردم را به سوی خیر دعوت کند. سؤال شد اگر این راهم انجام نداد؟ آن حضرت فرمودند: از شر و بدی رساندن به دیگران خودداری کند، این هم برایش یک نوع صدقه است.

از این حدیث معلوم شد کسانی که دارایی شان در حد نصاب زکات نیست و زکات دادن بر آنها واجب نیست، آنها نیز باید صدقه کنند. اگر پول و مالی برای صدقه کردن ندارند، کار و کسب کنند و از حاصل دست رنجشان هم امرار معاش کنند و هم مقداری از آن را صدقه کنند. چنانچه توان کار و کسب نداشتند، شخص مضطرب و پریشان حالی را کمک و خدمت کنند. و اگر این کار هم از آنان برنمی آید مردم را به انجام کارهای خوب فرابخوانند؛ و در غیر این صورت از ضرر رساندن و بدی کردن به دیگران پرهیز کنند.

روح و پیام ویژه این حدیث این است که بر هر مسلمان چه سرمایه دار و غنی و چه مستمند و فقیر، چه تندرست و قوی و یا ضعیف و ناتوان، صدقه کردن و خیر رساندن به دیگران به نحوی از انحا لازم است؛ یعنی به هر نحو ممکن به بندگان نیازمند و مستمند خدا کمک کند و در این راه از هر نوع کمکی که می تواند دریغ نوزد.

برکات و تأثیرات صدقه

روایت است که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: صدقه خشم و غضب الهی را فرو می نشاند و مرگ بد و فجیع را دفع می کند. همان گونه که هر یک از اشیای مادی مانند گیاهان و غیره دارای تأثیرات خاصی هستند، اعمال و اخلاق بد یا نیک آدمیان نیز تأثیرات خاصی دارند که انبیا علیهم السلام آنها را برای انسانها بیان کرده اند. در این حدیث برای صدقه دو خاصیت و تأثیر ذکر شده است، یکی اینکه اگر در اثر معصیت و خطایی خشم و غضب الهی متوجه مرتکب آن باشد و آن شخص توفیق صدقه دادن یافته باشد، صدقه آن خشم و غضب را فرو می نشاند و آدمی در عوض خشم و غضب الهی مستحق رضا و رحمت او می شود. خاصیت دوم صدقه این است که آدمی را از مرگ فجیع نجات می دهد (یعنی بر اثر صدقه خاتمه او به خیر می شود).

اجر و پاداش غذا و لباس دادن به نیازمندان

از ابو سعید خدری روایت شده است که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: هر مسلمانی به برادر مسلمانش که لباس برای پوشیدن ندارد، لباس بپوشاند، خداوند او را از لباسهای سبز بهشت

من اغنیائهم و ترد الی فقرائهم؛ زکات از ثروتمندان و اغنیاء گرفته می شود و به فقرا داده می شود.

۲. مساکین: آن مستمندان و نیازمندی که تهیدست اند و برای بر آوردن نیازهای خود چیزی در دست ندارند.

۳. عاملین: افرادی که زکات را جمع آوری می کنند، این گروه گرچه غنی هم باشند ولی در عوض زحمتی که متحمل شده اند به آنها از مال زکات دادن جایز است. در زمان رسول اکرم صلی الله علیه وسلم همین روش معمول بود.

۴. مؤلفه القلوب: افرادی که تألیف قلب و دلجویی از آنها برای مصلحتهای مهم دینی و ملی لازم باشد، این دسته افراد گرچه ثروتمند باشند باز هم از مال زکات به آنها دادن جایز است.

۵. رقاب: یعنی جهت آزادسازی بردگان و کسانی که در بند هستند. استفاده از مال زکات برای این منظور نیز جایز است.

۶. غارمین: کسانی که متحمل ناوانی شده اند و توان پرداخت آن را ندارند. از مال زکات به اینگونه افراد نیز می توان کمک کرد.

۷. فی سبیل الله: یعنی در راه حفاظت و نصرت دین و اعلائی کلمة الله.

۸. ابن السبیل: مسافری که در سفر دوران به کمک نیازمند شده است.

برکات صدقه و تشویق به آن

خداوند متعال تضمین کرده که هر کس به بندگان نیازمند و محتاج او کمک کند، خداوند متعال نیز از خزانه خود پیوسته به او عنایت خواهد کرد.

از اسماء دختر حضرت ابو بکر رضی الله عنهما روایت است که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به او فرمودند: در راه الله با اعتماد به او تعالی و با گشاده دستی خرج کن. اگر با شمارش و حساب در راه الله خرج کنی، او نیز با تو چنین خواهد کرد، و اگر بدون حساب صدقه و بخشش کنی او نیز نعمت هایش را بی حساب به تو خواهد داد. مال و ثروت را جمع و حبس نکن و گرنه او نیز با تو چنین خواهد کرد. کم داری یا زیاد، هر گاه توفیق حاصل شد با گشاده دستی در راه الله خرج کن.

لزوم صدقه کردن بر هر مسلمان ثروتمند و مستمند

از ابو موسی اشعری روایت است که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: صدقه کردن بر هر مسلمان لازم است. اصحاب گفتند: اگر کسی برای صدقه کردن چیزی نداشت چه کار کند؟ آن حضرت فرمودند: به قدر توان خود کسب و کار کند و از حاصل آن هم خود بخورد و هم صدقه کند. سؤال شد: اگر این راهم نتوانست؟ فرمودند:

می پوشانند. و هر مسلمانی که به برادر مسلمان گرسنه اش، غذا بدهد، خداوند از میوه های بهشت به او خواهد داد. و هر مسلمانی که برادر مسلمان تشنه اش، آب بنوشاند، خداوند به او از نوشیدنی های گوارا و پاک بهشت خواهد نوشاند.

صدقه در چه زمانی ثواب بیشتری دارد

از ابوهریره روایت است که شخصی از رسول اکرم صلی الله علیه وسلم سؤال کرد: کدام صدقه بیشتر ثواب دارد؟ ایشان فرمودند: در حالی صدقه کنی که تندرست باشی و به ثروت و مال حرص داشته باشی و در این حال (از خرج کردن مال در راه خدا) اندیشه و خوف فقر داشته باشی و در قلب آرزو مند و تمنند شدن باشی (در چنین وقتی برای رضای الله مال خود را خرج کردن، دلیل صادق خداپرستی و طلب رضای الهی است و چنین صدقه ای بسیار ثواب دارد). چنین نباشد که امروز و فردا کنی تا اینکه پیک اجل به سراغت بیاید و روح به حلقوم برسد، آنگاه درباره مال خود وصیت کنی که این قدر به فلانی بدهید و این قدر به فلانی، حال آنکه در آن موقع مال (از ملک تو خارج گشته) مال فلانی و فلانی (یعنی مال ورثا) گشته است.

خرج کردن بر اهل و عیال خود

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: "بر اهل و عیال، خویشاوندان و عزیزان نیز به قصد ثواب باید خرج کرد، در آن صورت آنچه مصرف می شود مانند صدقه برای آخرت ذخیره می شود، بلکه از انفاق بر دیگران ثواب آن بیشتر است."

از ابوهریره روایت است که وی از رسول اکرم پرسید: یا رسول الله! کدام صدقه افضل است؟ ایشان فرمودند: "بهترین صدقه صدقه ای است که شخص کارگری از کار و کسب و دست رنجش صدقه کند، و نخست بر کسانی صدقه و خرج کند که تحت تکفلش هستند."

فضیلت خاص صدقه بر خویشاوندان

پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: کمک کردن به مسکین و فقیر ناشناس فقط صدقه است، اما کمک کردن به خویشاوندان نیازمند هم صدقه است و هم صله رحمی، که به جای خود ثواب بزرگی است.

از حضرت انس روایت است که ابوطلحه انصاری از ثروتمندان مدینه و مالک بزرگترین باغ خرما می مدینه به نام "بیرحاء" بود؛ بیرحاء برای ابوطلحه بسیار عزیز و دوست داشتنی بود. این باغ روبروی مسجد نبوی قرار داشت و رسول اکرم صلی الله علیه وسلم گاه به

آنجا تشریف می بردند و از آب گوارای آن می نوشیدند. هنگامی که آیه "لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تَحِبُّونَ" [هرگز به نیکی (کاملی که جوایب آنید و مورد پسند خدا است) دست نمی یابید، مگر آنکه از آنچه دوست می دارید (در راه خدا) ببخشید. [نازل شد، ابوطلحه بی تاب شد و به محضر رسول اکرم صلی الله علیه وسلم آمد و عرض کرد: یا رسول الله! با توجه به این ارشاد الهی، از آنجایی که باغ بیرحاء محبوب ترین دارایی من است من آن را در راه الله صدقه می کنم و امیدوارم که در آخرت ثواب آن به من برسد و برای من پس انداز خوبی باشد، لذا شما درباره آن تصمیم بگیرید. رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: به به! این سرمایه بزرگ و کارآمدی است؛ من سخت را شنیدم و حالت را درک کردم؛ من مناسب می دانم که آن را در میان خویشاوندان نیازمندت تقسیم کنی. ابوطلحه اظهار داشت: یا رسول الله! چنین خواهم کرد. چنانکه آن باغ را میان اقربا و خویشاوندان و پسرعموهای خود تقسیم کرد.

صدقه از سوی اموات

صدقه عبارت است از احسان و نکویی کردن با بندگان الله با این امید و نیت که در عوض آن رضا، رحمت و لطف الله تعالی نصیب آدمی گردد، و بدون شک صدقه کردن وسیله خاص حصول رحمت و احسان الهی است. رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: همان طوری که آدمی از طرف خود صدقه می کند و امیدوار ثواب و رحمت الهی است، همچنین اگر از طرف عزیزی که فوت کرده صدقه کند، خداوند ثواب آن صدقه را به روح آن متوفی و در گذشته می رساند.

پس یک روش احسان و همدردی با اموات و مردگان این است که علاوه بر دعا و استغفار برای آنها، از طرف آنها صدقه داده شود و یا عمل خیر دیگری از طرف آنها انجام شود و ثوابش به روح آنها اهدا گردد.

از عایشه صدیقه روایت است که شخصی به محضر رسول اکرم صلی الله علیه وسلم رسید و عرض کرد: مادرم به طور ناگهانی فوت کرد، گمان می کنم اگر پیش از مرگ فرصت می یافت حتماً صدقه و انفاق می کرد؛ حالا اگر من از جانب او صدقه کنم آیا ثوابش به او می رسد؟ رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: آری! می رسد.

